

CELÂL-ZÂDE. CALÂL-ZÂDE, Selim I. ve Kanunî Süleyman devrinin mâruf ulemasından Tosyalı Kadı Calâl (ölm. 935 = 1529) 'in oğullarının lâkabıdır.

1. M u s t a f a Ç e l e b i (900 ? — 975), Küçük Nişancı diye tanınan Ramazan-zâde Mehmed Çelebi (Yeşilce lâkabı ile de anılan Nişancı Mehmed Paşa) 'den tefrik için, ekseriya sâdece Koca Nişancı namı ile mâruf idi. Tosya 'da doğdu. Evvelâ memleketinde başladığı tahsile İstanbul 'da devam etti. Daha gençliğinde devlet hizmetine girdi ve Pîrî Paşa 'ya intisap ile, 922 (15 i 6) ' d e divan kâtibi oldu. İktidarı ve divanî yazıdaki mahareti, mesleğinde çabuk terakkisine yardım ettiği gibi, Selim I. 'in de dikkatini çekti. Pîrî Paşa 'dan sonra, İbrahim Paşa da Mustafa Çelebi 'yi takdir etti ve Mısır'a hareketi esnasında (1524), diğerleri ile birlikte, Mustafa Çelebi 'yi de kâtib-i divan (kâ-tib-i sırr) olarak, beraberinde götürdü (Calâl-zâde Mustafa, *Tabakii al-mamûlik fi daracât al-masâlik*, Fatih kütüp., nr. 4423, var. 95). Mustafa Çelebi Mısır'da Hâin Ahmed Paşa 'nin sebep olduğu karışıklıklardan sonra, asayişin temini ile yeni nizamlar vaz'mda, sadrâzamın yanında, büyük bir liyakat gösterdi ve istanbul 'a dönüşünde (931 = 1525), reisülküttâp tâyin edildi. Bu vazifede de temayüz eden Mustafa Çelebi 'nin inşasının kudreti bilindiğinden, daha nişancı olmadan evvel, ehemmiyetli bâzı nâme-i hümayunlar ve fermanlar ile beratlar kendisine yazdırılırdı. Mustafa Çelebi 941 (1534/ 1535) "deki Irakayn seferinde Nişancı Şeydi Bey'in vefatı (3 camâziyelevvel 941=10 teşrin II. 1534) üzerine, nişancılığa getirildi (28 cemâziyelevvel 941 = 5 kânun 1.1534 ; Alî, *Kunh al-ahbâr*, var. 235) ; bu mansıp kendisine, seleflerinden farklı olarak, 180.000 akçelik

haslar ile tevcih edildi ve sonra bu mikdar tedricen 300.000 akçeye çıkarıldı (Atâ'i, *Şakffik zeyli*, İstanbul, 1268,1, 113). Mustafa Çelebi (kendisine bey ve paşa da denmiştir) 941'den 964 (1557) 'e kadar fasılasız 23 sene bu makamı işgal etti ve bu müddet zarfında, kanun ve nizamların vaz'ında bulunduğu gibi, ecnebiler ile mühim müzakerelerin icrasında da (Ham-mer, *Cesch. d. Os. R.*, III, 137, 159 ; Corneaille 62 CELÂL-ZÂDE.

de Schepper, *Missions dipl.*, s. 137 ; Gevay, *Urkunden*, II, 20) müstesna değerinde bir devlet adamı olduğunu gösterdi. Kendisi divan-ı hümayunda adetâ bir vâzı-ı kanun gibi idi ve verilen hükümler, o devirde ve muahharen tedvin edilen bir çok yazma kanunnâmelerdeki »kanun-i der zaman-i Celâl-zâde-i tevkii", „kanun-i Celâl-zâde", „merhum Celâl-zade böyle hüküm vermiştir" kayıtlar ile de görüldüğü gibi (Millet kütüphanesindeki yazma kanunnâmeler, nr. 76, var. 32, 65 ; nr. 80, var. 11, 28, 30, 35, 39, 41), bu kanunlara istinat ederdi. Mustafa Çelebi 'nin nişancılıktan çekilmesine Rüstem Paşa 'nm entrikası (Alî, *az/n. esr.*; Peçevi, *Tarih*, I, 43) sebep olduğu rivayet edilirse de, muasırını bulunan Aşık Çelebi ve bilâhare Atâ'î, bizzat kendisinin nişancılıktan istifa ederek, tekaütlüğü ihtiyar ettiğini kaydederler ki, Mustafa Çelebi de bir eserinde bunu te'yit eder. Mustafa Çelebi nişancılıktan ayrılırken, Kanunî Süleyman büyük bir kadirşinaslık göstererek, nişancılık haslarınının, tekaüt maaşı gibi, kendisine verilmesini emretmiştir (Peçevî, *ayü. esr.*). Diğer taraftan Mustafa Çelebi, devlet hizmetinden tamamen ayrılmış da değildi. İkinci defa nişancılığa tâyinine (974 = 1566) kadar, müteferrika-başı olarak kaldı. Szigetvâr seferine

müteferrika-başılık ile iştirak eden Mustafa Çelebi, Nişancı Mehmed Bey (Eğri Abdî-zâde) 'in Peçoy (Pecs) 'da vefatı üzerine (safer 974 = eylül 1566), Sokullu '11un delâleti ile, tekrar nişancılığa getirildi. Bu teveccühün padişahın ölümüne müsadif günde (22 saf er = 8 eylül) vuku bulduğu görülür ki, 14 rebiülevvelde (29 eylül) akdedilen büyük divanda, Mustafa Çelebi 'yi, artık yeni vazifesinde görmekteyiz (Selânikî Mustafa, *Tarih*, istanbul, 1281, s. 51). Mustafa Çelebi bundan sonra, vefatına kadar (rebiülâhır 975 = teşrin 1. 1567) bu vazifede kaldı. Selim II. 'in Açe padişahı Sultan Alâed-din 'e gönderdiği ve bilâhare başkasının tamamladığı nâme-i hümayunu yazmağa başladıktan sonra, hastalandı ve bir daha iyi olmadı (Saffet, *Bir Osmanlı filosunun Sumatra seferi*, *TOEM*, nr. 10, 1327, s. 606). Vefat tarihi 975 'tir. Eyyûb 'da inşa ettirdiği nişancılar camii yakınında medfundur. Nişancılıktan çekildiği vakit yaptırarak oturduğu ve dâima ilim ve edebiyat muhiblerine ve meclislerine tahsis ettiği evi ve güzel bir bahçesinin bulunduğu bu civarda, ayrıca bir hamam ve mensup olduğu halvetiye ta-rikati için bir tekke yaptırmıştır. Mustafa Çelebi inşa ve resmî muharreratta büyük bir şöhret ve muvaffakiyet kazanmış olduğu gibi, şiirleri de hoş giden bir şâirdi. Padişaha takdim ettiği kasidelerden aldığı caizeler, Sarhoş Abdî Çelebi 'nin Atâ'î 'ye naklettiğine göre, 27 yük akçeye bâlig olmuştu. Çok cömert ve müşfik, ilim erbabına karşı kapısı açık olan Mustafa Çelebi, yalnız şiir ve inşa ile meşgul olmamış, bir çok kıymetli te'lif ve tercüme yapmak suretiyle, büyük bir ilmî faaliyet de göstermişti. Eserlerinin başında *Tabakât al-mamâlik fi daracöt al-masâlik* adlı çok

mühim tarihi zikretmek lâzımdır. Âlî başta olmak üzere, muahhar kroniklere ve tarihî eserlere kaynak teşkil etmiştir. Eserin mukaddimesinde, müellif (Fâtih kütüp., nr. 4423, var. 6) diğer tarih müelliflerinin ne devlet ve cemiyet, ne de millet ve memleket hakkında hiç bir malûmat vermediklerini düşünerek, bu boşluğu doldurmak, o devirdeki devlet ve ordu teşkilâtı, vilâyet ve sancaklar, kaleler, memleketin zenginliği, mahsûl ve mâdenleri v. s. tavsif eylemek için, bu eseri kaleme aldığını söyler. Diğer taraftan müellif, Kanunî Süleyman 'in fütuhâtı ve o devir hâdiseleri hakkında o zamana kadar yazılan risale ve kitapları ciddî bir tenkide tâbi tutmaktadır. 962 senesine kadar olan ve Kanunî Süleyman devri hâdisatını mufassalan anlatan en sonuncu tabakadan maadası, maalesef, mevcut değildir ki, bâzılarına göre, mukaddimesinde tabaka ve dereceleri ayrı-ayrı gösterilen bu muazzam ve çok ehemmiyetli kısım, her nedense, müellif tarafından, hattâ yazılmamıştır. Mustafa Çelebi, bu eseri çok süslü bir üslûp ile yazmış, yer-yer şiirler dercetmiş ve kalelerin tavsifinde, resm-i geçitlerin ve muharebelerin parlak ve renkli tasvirlerinde, bâzan hakikati ve hâdiselerin cereyanını örtecek kadar mübalâğalı bir şekilde, edebî bir san'at göstermeğe çalışmıştır. Peçevî 'ye göre ise, bunu, „nazım ve nesirle *şehname* deyü yazmıştır" (Kmalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkire*, Üniversite kütüp., T. Y., nr. 1628, var., 227). Mamafih bu cihet, eserin kıymet ve ehemmiyetini küçültemez. Yine birinci nişancılığı esnasında Horasanlı Mu'in al Miskin (Molla Miskin namı ile tanınan Mu'in al-Hâcc Muhammed al-Favâhi) 'in enbiyalının tarihine ve siyer-i nebeviye âit *Ma'âric al-nuhüva fi madâric alfatüva* unvanlı eserini farsçadan *Dalâ'it al-nubüva al-*

Muhammadi va şamâ'il al-fuiUva al-Ahmadi adı ile türkçeye tercüme etmiştir (Fâtih kütüp., nr. 4289). Bu eser, sonradan XVII. asır ulemasından Üsküblü Altıparmak Mehmed Efendi (ölm. 1033) tarafından asıl adı ile tercüme ve bilâhare tabolunmuştur. Mustafa Çelebi tekaüt olduğu ve Eyyûb 'daki bahçesine çekildiği sırada, *Mavâhib al-hallâkfi marâtib al-ahlak* adlı, kıymetli bir eser te'lif etti. Müellif bilâhare *Anis alsalâtin va calis al-havâkin* adı verilen bu eserini 54

baba taksim ederek,

CELÂL-ZÂDE. h

her birinde din ve ahlâk meselelerini ele almış, bir çok âyetler, hadisler, fıkra ve hikâyeler ile, okuyanların ahlâkî hislerini kuvvetlendirmek istemiştir. Mustafa Çelebi, tekaütlüğü senelerinde arap müelliflerinden Abu Hafş 'Omar b. İbrahim al-Ansâri 'nin, *Kur'an* 'da ki kıssa-i Yûsuf 'a âit, *Zahr al-kumâm* 'ını arapçadan *Cavühir al-ahbâr fi haşâ'il al-ahyâr* adı ile, türkçeye çevirmiştir (1190 'da istinsah edilen bir nüshası için bk. Üniversite kütüp., nr.

787, 3)-

Mustafa Çelebi 'nin Yavuz Sultan Selim 'in harplerini anlatan *Selimnâme* adlı bir eseri ile, aşk ve hikmet mevzulu şiirlerinden mürekkep, Nişânî mahlâslı bir divanı ve ayrıca mün-şaatı vardır.

Bunlardan başka *Tarih-i kale-i İstanbul ve mâbed-i Ayasofya* adlı bir eseri ile bir mensur *Şehname* tercümesi de ona izafe edilmektedir (Mehmed Tâhir, *Osmanlı müellifleri*, İstanbul, 1342, III).

2. Salih Ç e l e b i (905?—973), Mustafa Çelebi 'nin küçük kardeşidir. Babası kadı iken, Rumeli de Vulçitrin 'de doğdu. İlk tahsilini yaptıktan sonra, Kemâl Paşa-zâde 'nin dersine devam etti ve onun en

ileri ve yakın talebesi olduğu gibi, tarihini ve diğer müelle-fâtı ile mektuplarını da tebyiz ederdi (krş. Aşık Çelebi, *Tazkirat al-şu ara*, Üniversite kütüp., nr. 2406, T. Y., var. 267). Kanunî Süleyman tahta geçtiği sıralarda, Hvâca-i Sultanî Hayreddin Efendi 'den mülâzim olup, Edirne 'de Serâciye medresesine tâyin edildi. Burada iken, padişahın seferleri hakkında yazdığı münşiyâne yazılar ve İbrahim Paşa hakkındaki medhiyeleri sayesinde. İstanbul 'da Murad Paşa medresesi müderrisliğine nakledildi. 943 senesinde, Muşlih al-Din 'in yerine, sahn-ı semân medresesi müderrisliğine yükseltildi. Bu sırada, padişah tarafından, kendisine farsçadan Firüz Şah hikâyesinin tercümesi emredildi. Salih Çelebi, kısa bir zamanda vazıh bir şekilde ve fasih bir üslûpla, 8 cild olarak, bu tercümeyi yaptıktan sonra, Kanunî Süleyman 'in takdir ve taltifini kazandı. 949 (1542/1543)^8, Vâsi Alisi yerine, Edirne 'de Bayezid medresesine tâyin edildi. Ağabeği Mustafa Çelebi 'nin hilâfına, mevki ve mansıbdada gözü yoktu. Mamafih bu vazifede fazla kalamadı ve 951 (1544) senesinde Halep kadılığına tâyin edildi. Aynı sene içinde Mısır beylerbeyi Hadım Davud Paşa (ölm. 951) 'nin ahvâlini ve oradaki evkafi teftiş etmek üzere, Mısır'a gönderildi (krş. 'Ata i, *Şakaik zeyli*, İstanbul, 1268, I, s. 47) ve *Târih-i Mişr* adlı eserini bu seyahati esnasında yazmıştır. Bu eserin tamamlanması 953 'tedir ve müellifin el yazısı ile yazılmış nüsha Topkapısarayı Revan köşkü yazmaları arasında nr. 1405 'tedir (ispanyolcaya tercümesi için krş. Babinger, *Die Ceschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, s. 100 v. d.). 953 'te avdet eden ve belki takdim ettiği bu eseri

dolayısıyla de, Kanunî 'nin teveccühüne mazhar olan Salih Çelebi, Şam 'a ve bir sene sonra Mısır 'a kadı tâyin edildi ve ancak 957 'de tekaüt olarak, İstanbul 'a döndü. Bundan sonra öteden beri arzu ettiği ve tabiatının da müsait ve mütemayil bulunduğu, inzivayı tercih etti ve kardeşinin Eyyûb 'de yaptırdığı cami civarında bir ev ve bahçe inşa ettirerek, buraya çekildi. Bu esnada, şehzade Bayezid 'in emri üzerine, Camâl al-Din Muhammed 'Avfî 'nin Nizâm al-Mulk namına yazdığı, *Cami' al-hikâyât va lâmi al-rivayat* adlı eserini farsçadan tercüme etti (tamamlanması 964, krş. *Cami' al-hikâyât tercümesi*, Râif Yelkenci nüshası). Bu tercümeyi çok beğenen şehzadeden Eyyûb medresesi müderrisliğinin kendisine verilmesine tavassutunu rica etti ve bu vazifeye tâyin olundu. Salih Çelebi ihtiyarlık senelerini artık tamamen talebelerine vakfettikten sonra, gözlerine zaaf arız olduğu ve vazifesini ifâ edemediği için, padişahın tekaütlüğünü istedi. Salih Çelebi, bundan sonra, fazla yaşamadı ve rebiülevvel 973 (teşrin I. 1565) 'te Eyyûb 'daki ikametgâhında vefat etti. Ağabeyinin bu semtte inşa ettirdiği Nişancılar camii kurbünde med-fundur. 10 yaşında ölen çocuğunun acısı ile hazin bir *Leylâ ve Mecnun* manzumesi kaleme aldı. Onun ızdırapla geçen son ihtiyarlık ve hastalık senelerinin edebiyat tarihine kazandırdığı diğer bir eser de *Dürer-i nesâyih* 'tir. Salih Çelebi 'nin diğer mühim eseri, daha birinci defa Edirne 'de bulunduğu esnada yazdığı ve bir nüshasının Üniversite kütüphanesi yazmaları arasında *Tarih-i Bildin* olarak kayıtlı olduğu hâlde, eserin başında *Sultan Süleyman meihum tarihi* diye adlandırılan mensur bir eserdir. Bir de Topkapı Revan köşkü yazmaları arasında (nr. 1280) müellifin el-yazısı ile yazılı bulunan

Tarih-i feth-i Bu-din adlı bir eseri ile, *Tarih-i Sultan Süleyman* adlı diğer eserin aynı olup-olmadığı henüz kat'î surette malûm değildir. Bizim görebildiğimiz eserde, müellif, muharrem 935 'te Kanunî Süleyman 'in Vize 'de avlandıktan sonra İstanbul 'a avdetine kadarki vukuatı anlatır. Bu neviden diğer iki eseri, *Fetihnâme-i Rodos* (içinde müellifin münşeatından bir kısmı da bulunan bir yazma Viyana, Bibi. Nat., nr. 993, krş Babinger, *ayn. esr.*) ile *Muhacnâme* 'dir. Muhac harbini manzum olarak ve münşiyâne bir tarzda yazmıştır. Bunlardan başka *Şerh-i miiftah*, *Şerh-i mevâkif*, *Sadr-i şeria* ve *Islak ve izah* gibi, dinî eserlere de birer haşiyeye yazmıştır.

64 CELÂL-ZÂDE - CELÂYİR.

Münşeat ve divanını da tedvin ederek, birer eser hâlinde ortaya çıkardığı zikredilir. Ağabeyi gibi, belki ondan daha fazla bir derecede, cömert ve fukaraya karşı merhametli idi. Civarındaki fakir ve yoksullara kendi evinden muntazaman yemek tâyin ve tahsis ettiği için, muhitinde kendisine „fakirler babası" denilirdi.

(M. TAYYİB GÖKBİLGİN.)